

Kültürel Peyzaj Ögelerini Bir Kentsel Deneyim Rotası Üzerinden Okumak: Ankara Batı Tümülsleri Rotası*

*Reading Elements of the Cultural Landscape Through an Urban Experience Route: The West Ankara Tumuli Trail***

Ela ALANYALI ARAL

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
Assoc. Prof., *Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Ankara, Türkiye*
ORCID ID 0000-0002-6676-4404
earal@metu.edu.tr

Gizem Deniz GÜNERİ SÖĞÜT

Dr. Öğretim Üyesi, Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
Assist. Prof., *Atılım University, Faculty of Fine Arts, Desing and Architecture, Department of Architecture, Ankara, Türkiye*
ORCID ID 0000-0002-4664-7235
gizem.guneri@atilim.edu.tr

Buket ERGUN KOCAİLİ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Doktora Programı, Ankara, Türkiye
Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Graduate Program in History of Architecture, Ankara, Türkiye
ORCID ID 0000-0002-7197-9530
buket.kocaili@metu.edu.tr

Ceren ÖZCAN TATAR

Eskişehir Teknik Üniversitesi, Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Doktora Programı, Eskişehir, Türkiye
Eskişehir Technical University, Graduate Program in Remote Sensing and Geographical Information Systems, Eskişehir, Türkiye
ORCID ID 0000-0003-4075-8329
cernozcan@gmail.com

DOI: 10.5505/jas.2023.28199

Öz

İç Anadolu coğrafyası özgün kültürel peyzajında yerleşim ağları, yol ağları ve tümülslerin dağılımı, doğal topoğrafya ve su ögelerinin belirleyiciliğini ve Antik Dönem'den beri süregelen mekânsal süreklilikleri imlemektedir. Bu çerçevede, Ankara Tümülsleri bölgesel ölçekte süreklilik arz eden bir kültürel peyzajın, bugün Ankara kenti sınırları ve tarih içindeki yerleşim alanını betimleyen topoğrafik çanak formu içinde kalan ögeleri olarak tanımlanabilir. Ankara Tümülslerinin bu süreklilikler kapsamında değerlendirilmesi, öncelikle kente ve bölgeye ait değerler olarak görülmelerini, sonrasında ise kent ve çevresine kapsamlı bir bakışı gerekli kılar.

* Makaleye konu olan araştırma, 2021 yılı Koç Üniversitesi VEKAM Araştırma Ödülünü almaya hak kazanmıştır.

** *The research covered in this article received the Koç University VEKAM Research Award in 2021.*

Ankara Tümlüsleri, 19. yüzyıl sonundan itibaren araştırılmış ve belgelenmiş, Cumhuriyet'le birlikte ise kent merkezinin batısında kalan yirmi kadar tümlüs, araştırma ve kazılarla ele alınmıştır. 1950'lerden sonra kentleşmenin hızlanması ve yaygınlaşmasıyla kent sahnesinden silinmeye başlayan tümlüsler, günümüze sayıca azalmış ve tahrip olmuş, başlıca özellikleri olan görsel ilişkiler kurgusunu büyük ölçüde kaybetmiş ve çoğunlukla bilinmeyen değerler olarak kalmıştır. Bununla birlikte 2010'lardan bu yana devam etmekte olan araştırmalarda tümlüslerin özgün görünüşleri tarihî fotoğraflar ve haritalar üzerinden araştırılmakta ve bu görsel belgelerde daha önce varlığı bilinmeyen tümlüsler tespit edilmektedir.

Bu araştırmada, Ankara Tümlüslerinin çevresel öğelerle birlikte özgün form özelliklerini sergiledikleri 1930'lardan günümüze kentsel gelişim süreçleri içinde nasıl dönüştükleri ve bugün kent kurgusu ve yaşamına kamusal alanlar olarak nasıl katkılar koyabilecekleri sorularına cevap aranmaktadır. Bu bağlamda, güncel peyzaj ve koruma söylem ve pratiklerinin sunduğu teorik çerçeve irdelenmiş, koruma altında olan örnek tümlüs alanları incelenmiştir. Bu edimler ışığında tümlüs-topoğrafya-kent ilişkilerinin dönüşümü, varlıkları izlenebilen Batı Tümlüsleri alanında önerilen bir kentsel deneyim rotası üzerinden değerlendirilmiştir. Rota üzerinde deneyimlenen görsel ilişkiler 1930'lardan günümüze üç dönemdeki seri görüntüler ve beş dönemdeki kesitlerle ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, tümlüs alanlarının sunduğu kentsel potansiyeller tartışmaya açılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kültürel peyzaj, Kentsel deneyim, Tümlüs, Ankara

Abstract

The network of roads, settlements and the distribution of the tumuli that constitute the unique cultural landscape of Central Anatolian are primary indicators of the determinacy of natural topography and water elements, as well as the spatial continuities that have been enduring since Antiquity. Ankara Tumuli can be defined within this framework as elements of a cultural landscape that has regional expanse. To properly evaluate the significance of the Ankara Tumuli visible in the city, they must not be viewed as merely isolated structures, but with careful consideration of their entire urban and regional context.

Ankara Tumuli have been researched and documented since the end of the 19th century, with about twenty tumuli to the west of the city center being studied and excavated during the Republican era. Due to increasing urbanization after the 1950s, increasing numbers of tumuli in urban areas were either destroyed, or became forgotten as they lost their primary visual characteristics. Nevertheless, research conducted since the 2010s has used historical photographs and maps to recreate the original appearances of the tumuli, while documentary evidence has enabled previously unknown tumuli to be located.

This study explores how Ankara tumuli were transformed from the 1930s due to urban development. This is the period within which, along with other environmental elements, the tumuli exhibited original formal features that can be seen and contribute to the today's urban spatial structures. The theoretical framework presented by the current landscape and conservation discourses; and exemplary cases of preserved tumulus areas; were therefore investigated in this context. Departing from the extracts, the transformation of tumulus-topography-urbanscape relations was evaluated through a proposed urban experience route among the still visible Western Tumuli.

Keywords: Cultural landscape, Urban experience, Tumulus, Ankara

Giriş

Ankara'da bulunan en eski insan izleri Paleolitik Dönem'e tarihlenmekle birlikte, kentin MÖ 8. yüzyılda Frigler tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011, s.13; Cross ve Leiser, 2000). Frig Dönemi bulgu yerleri göz önüne alınarak, yerleşim merkezinin Hacı Bayram tepesi ve çevresinde, Frig kül-

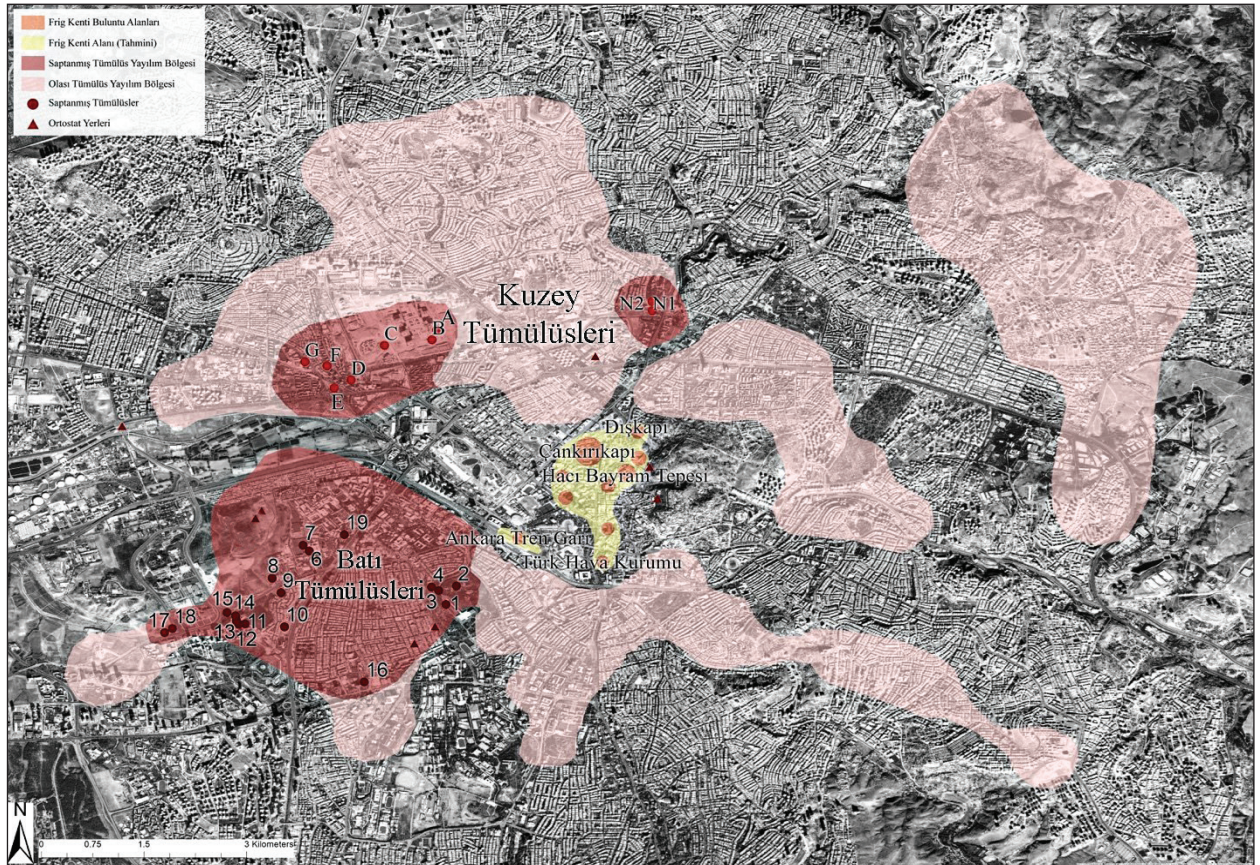
türünün belirgin unsurları olan bir dizi tümlüsün¹ ise bu yerleşimin batısında Engürü Ovası'na doğru uzanan sırtlar ve kuzeyinde görsel sınırı tanımlayan doğal yükseltiler üzerinde bulunduğu bilinmektedir. Batı tümlüsleri 20. yüzyıl başında Ankara'ya gelen İngiliz arkeolog Reginald Campbell Thompson'ın 1910 yılındaki makalesinde bir krokiyle ele alınmış, daha sonra Cumhuriyet'in

1 Tümlüsler, toprak yığma anıt-mezar tepeleridir. Trakya'dan göç eden Friglerin taşıdığı düşünülen kültür öğelerinden tümlüs geleneğinin Anadolu'da Antik Dönem boyunca Friglerle eşzamanlı ve takip eden kültürlerce de benimsendiği görülmektedir.

ilk yıllarından itibaren gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ve araştırmalar sonucunda ve ODTÜ'nün 1960'larda ve 1980'lerde Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile ortak olarak gerçekleştirdiği çalışmalar kapsamında sayıları yirmi olarak tespit edilmiştir. Buna karşın 1893-1894'te Ankara'yı ziyaret eden Fransız Arkeolog ve Antropolog Ernst Chantre'in 1898 tarihli yayınında belgelenen Kuzey tümülsüleri uzun süre tekrar ele alınmamış, ancak yakın zamanda tarihî haritalar ve hava fotoğrafları üzerinden yapılan araştırmalarda Kalaba'dan Etlik sırtlarına kadar olan alanda bir dizi tümülüs yükseltisi bulgulanmıştır (Alanyalı Aral, 2017) (Şekil 1).

Ankara örneğinde, 19. yüzyıldan itibaren haritalar ve 1930'lar sonrası hava fotoğrafları kullanılarak yapılan çalışmalar ilk etapta Kuzey ve Batı tümülsülerinin bu dönemlerdeki yer ve görünümünün tespiti ile sonuçlanmıştır.² 2019 Aralık ayında başlayan ODTÜ BAP projesi kapsamında ise daha önceki bulgulara ek olarak yeni elde edilen tarihî haritalar ve hava fotoğrafları üzerinden yeni tümülüs görünümü elde edilmiştir.³ Proje kapsamında 1934 ve 1953 haritaları üzerinden elde edilen bulgular, tarihte kent yerleşim alanını belirleyen topoğrafik çanak formu içerisinde ve bugünkü kent lekesi içinde kalan tümülüs sayılarının yetmişi bulabileceğini ortaya

Şekil 1. Frig kent merkezi ve tümülsülerin günümüz Ankara'da yerleri.

Kaynak: ODTÜ BAP no: AGEP-201-2019-10265, 1932 1/8000, 1934 1/10000 ve 1953 1/5000 haritaları (model: Alanyalı Aral, 2017 ve Ceren Özcan Tatar)

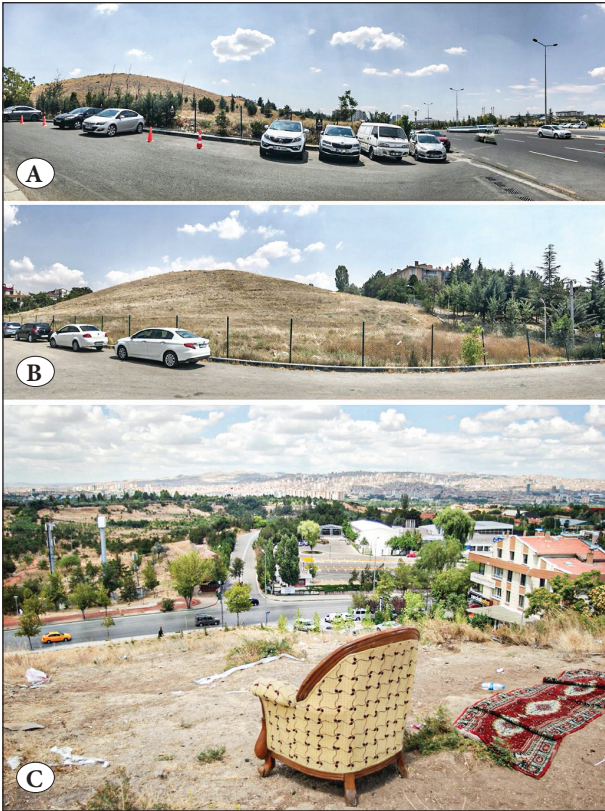
- İlk etapta 1839 1/12500, 1957 1/20000, 1959 1/1000 haritaları ve 1942 hava fotoğrafları, elde edilen tümülüs belgeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir (Alanyalı Aral, 2017).
- 2019 yılı Aralık ayında başlayarak 2022 yılı Aralık ayında tamamlanmış olan ODTÜ AGEP-201-2019-10265 No.lu proje kapsamında 1930'lar, 1950'ler, 1970'ler, 1990'lar ve günümüz olarak belirlenen beş etapta tarihî haritalar ve hava fotoğrafları üzerinden dönemsel karşılaştırmalar yapılarak hem tümülüs görünümü tespit edilmiş, hem de erken dönemlerde görüntülenen tümülsülerin sonraki kentleşme dönemlerindeki varlıkları ve gördükleri hasar takip edilmiştir (Alanyalı Aral, Güneri Söğüt ve Ergun Kocaili, 2019, s. 22).

koymuştur. Dışkapı civarı ile Hatip ve İmrahor Vadileri çevresinde ortaya çıkan tümülüs görünümleri, Ankara tümülüslerinin Antik Dönem yollarını takiben batıda Engürü Ovası'ndan hem AOC, Devlet Mezarlığı, Beşevler, Bahçelievler, Sıhhiye, İncesu'ya doğru, hem Etlik, Kalaba, Dışkapı hattıyla Samsun Yolu doğrultusunda süreklilik gösterdiğini düşündürmektedir (Şekil 1, Şekil 4).

Güncel kente bakıldığında ise hızlı ve yaygın kentleşme sürecinde Ankara'da bilinen ve bir kısmı 1970'lerde tescillenmiş olan pek çok tümülüsün bugün yapılaşma altında kalmış olduğu görülmektedir. Ankara Batı Tümülsüleri alanında, günümüzde hâlen varlığını sürdür-

mekte olan az sayıdaki tümülüsün çoğunlukla kentlilere yönelik herhangi bir bilgilendirme yapılmaksızın geçiş, seyir, piknik, oyun alanı gibi kendiliğinden gelişen kullanımlar arz ettiği izlenmiştir.⁴ Güncel araştırmalara kadar bilinen ve on dokuz adedi kent merkezinin batısında, biri kuzeybatısında yer alan yirmi adet tümülüs-ten⁵ sadece ikisi (Tümülsü No: 9 ve Tümülsü No:10), her ne kadar çevrelerinden geçen araç yollarıyla zedelenmiş olsalar da kentte formlarını hâlâ okutacak biçimde varlıklarını korumaktadırlar (Şekil 2A, 2B, 2C ve Şekil 3A, 3B). Son dönem araştırmalarıyla yerleri belirlenen Kuzey tümülüslerinden ise bugün sadece Etlik Şehir Hastanesi alanında, yapılaşmamış kısımda kalan (21 No.lu) C Tümülsüsü daha önceki dönemlerde içine inşa edilmiş olan sığınak yapısına karşın formunu koruyabilmiştir. Bunlara ek olarak ODTÜ BAP projesi kapsamında yeni ortaya çıkan kırkın üzerinde tümülüs yeri ise yine çoğunlukla yapılaşmış alanda kalmış olmakla birlikte hâlen yerinde detaylı incelemelerle durumlarının tespiti sürmektedir.

Ankara Tümülsülerinin güncel bulgularla ortaya çıkmakta olan yaygın dağılımı, tümülüslerin yapıldıkları dönemlerde buldukları coğrafyada mekânsal sürekliliklerini

Şekil 2A, 2B ve 2C. Ankara'da varlığını koruyan iki Batı tümülüsünden 9 No.lu tümülüsün Alparslan Türkeş Caddesi ile Misket Sokak köşesinden görünümü; Misket Sokak'tan görünümü ve tümülüsün seyir terası olarak kullanımını.

Fotoğraf: Buket Ergun Kocaili, 2021; Ela Alanyalı Aral, 2013.

Şekil 3A ve 3B. Ankara'da varlığını koruyan iki Batı tümülüsünden 10 No.lu tümülüsün, üzerinden geçen yaya yolundan ve Mevlâna Bulvarı - Neşe Sokak kesişiminden güncel görünümüleri.

Fotoğraf: Buket Ergun Kocaili, 2021.

4 Bugün sadece 5, 6 ve 7 No.lu tümülüslerin bulunduğu Gençlerbirliği tesisleri alanı içinde kalan açık otopark içerisinde tamamen düzlenmiş olan 6 No.lu tümülüsün varlığını ifade eden bir bilgilendirme vardır. Batı ve Kuzey tümülüsleri hakkında detaylı bilgi için: Alanyalı Aral, 2017.

5 ODTÜ haritasına göre yirmi adet olan tümülüslerden Yumurtatepe'nin tümülüs olmadığı tespit edilmiştir.

ön plana çıkartmıştır. Bu bağlamda makalede, Ankara tümülsüleri, öncelikle Frig kültür bölgesi peyzaj ögeleri olarak ele alınmakta; bölgesel ölçekte süreklilik arz eden bir bütünü bugün kent lekesi içinde kalan ögeleri olarak betimlenmektedirler. Bütünlük gözetilmekle birlikte, Ankara kenti bağlamında, tümülüs geleneğinin başlangıcı olarak kabul edilen Frig Dönemi'nden başlayarak kentin yerleşimini ve tümülsülerin yerleşim prensiplerini, topoğrafik yapı ve büyük ölçüde belirleyicisi olduğu su yolları ve hareket rotalarının şekillendirmiş olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Ankara tümülsüleri bölgesel peyzaj ögeleri olarak tartışıldıktan sonra, tümülsülerin Ankara topoğrafik yapısı üzerindeki dağılımları ve Frig kenti ile ilişkili konumları ortaya konulmaktadır. Çalışma, günümüzde yoğun kentsel alan içerisinde kalarak görünürlüklerini neredeyse yitirmiş özgün bir kültürel peyzaj kurgusu örneği olan Ankara tümülsülerinin kente katılabilmeleri için, güncel literatürdeki yaklaşımları ve dünyadaki benzer uygulamaları tartışmaktadır. Ayrıca çalışmada örnek bir kent içi rota kapsamında seri kesit ve görüntülerle 1930'lardan günümüze tümülsülerin algısının nasıl değiştiği irdelenmektedir.

Bölgesel Peyzaj Ögeleri Olarak Ankara Tümülsüleri

Yerleşim yerleri, tümülsüler ve kutsal alanların topoğrafya ve su yolları ile ilişkili kurgusu, Frig kültürel peyzajının temel özellikleri olarak ortaya konulmuştur (Haspels, 1971; Berndt-Ersöz, 2006; Rose, 2017; Summers, 2018). Frig gömü geleneği ile başlayan ve sonraki dönemlerde Ankara ve çevresinde süreklilik gösteren tümülsüler, ana yollar boyunca ve kentlerin çevresinde yer almışlar (Liebhart ve diğ., 2016), topoğrafya ve su yolları gibi doğal öğeler yanında yerleşimler, yapılar, yollar ve diğer tümülsüler gibi insan yapımı öğelerle ilişkili olarak özgün bir peyzaj tanımlamışlardır. Bu çerçevede peyzaj, yalnızca doğal çevreyi değil, bir topluluğun maddi ve tinsel amaçlarla işlevlendirdiği doğal ve insan yapımı öğelerin birlikteliğiyle oluşan sentez mekânını (Jackson, 1994) ifade eder. Bu anlayışta "peyzaj" durağan ve katı değil; akışmekânlar⁶ (Nijhuis ve Jauslin, 2015) arz eden mavi, yeşil ve dolaşım altyapıları etkileşimiyle zamansal ve mekânsal örüntü ve süreklilikler gösteren dinamik bir kurguyu imlemektedir.

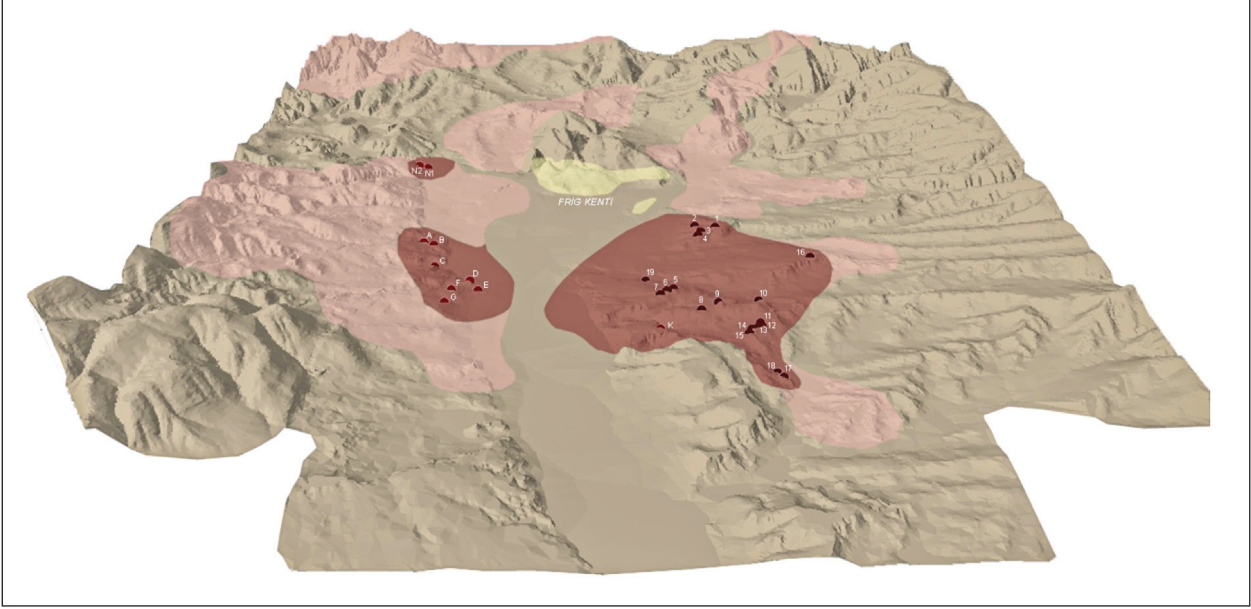
Anadolu Frig peyzajı bütünlüğü içinde diğer yerleşim yerleri gibi Ankara da tekil bir yerleşim alanı olarak değil, Anadolu'nun özgün peyzajında çevresiyle süreklilikler içeren bir kurgu kapsamında düşünülmelidir. Balkan kökenli boylardan biri olarak bilinen Friglerin MÖ 1200'lerde Anadolu'ya göç etmelerinden sonra yerel medeniyetlerden etkilenerek özgün bir Anadolu kimliği yarattıkları kabul edilmektedir (Akurgal, 2014, s. 265). Kendine has özellikleri ile İç Anadolu peyzajının doğa ve kültür sürekliliğinde önemli payı olan Frig kültürü bölgesi, batıda Bandırma-Denizli hattından başlayıp Eskişehir-Kütahya'daki Frig vadileri üzerinden Polatlı (Gordion), Hacıtığrul ve Ankara'ya; doğuya doğru devamla Kerkenes ve Maşathöyük'e kadar uzanır. Bu coğrafyada, özellikle batıda Sakarya Nehri ile tanımlanan İç Anadolu platosundaki yerleşimler çevresinde⁷ ve yerleşimler arası antik yollar boyunca, pek çok alanda yaygın olarak tümülsüler yer almaktadır. Tümülsüler, yalnızca Friglerin değil, Frig Dönemi ve sonrasında Anadolu'daki diğer antik dönem uygarlıklarının da doğal topoğrafik yapıyı kendileyerek deneyimsel çevrelerine dâhil ettikleri bir kurgunun fiziksel bileşenleridir.

Tümülsülerin yollardan algısı ve birbirleriyle görsel ilişkileri yerleşim özelliklerini belirleyen prensipler gösterir. Ankara tümülsüleri, Gordion'daki örnekleri gibi çoğunlukla yerleşim alanından görülecek şekilde su yollarını tanımlayan vadiler boyunca doğal yükseltiler üzerine yerleşmişlerdir. Frig yerleşim kurgusunda kenti oluşturan öğeler ile topoğrafik öğeler arasında güçlü görsel bağlantılar vardır. Ankara tümülsüleri de döneminin kent sakinlerini ve ziyaretçilerini görsel olarak etkilemek üzere kente yaklaşım yollarıyla ilişkili olarak topoğrafik ve insan yapımı elemanlarla (Hacı Bayram tepesi, Frig kenti ve diğer tümülsülerle) özgün ilişkiler kuracak şekilde yerleştirilmiş ve yükseltilmişlerdir. Ankara kenti çevresinin topoğrafik yapısı incelendiğinde, Engürü Ovası'nın doğu kısmında üç yönde (kuzey, doğu ve güneyde) yükseltilerin batıda ovaya doğru açılan çanak formu oluşturduğu görülür (Şekil 4).

Bu formun merkezinde yer alan doğal yükseltilerden Hacı Bayram tepesinde ve eteklerinde yer alan Frig kenti çevresinde tümülsülerin kent merkezinden izlenecek

6 Nijhuis ve Jauslin (2015) peyzajı, altyapısal bir sistem olarak okur ve bu altyapının akışlar taşıyan mekânsal ögelerini İngilizcesi "flowscape" olan bu kavramla nitelerler.

7 Frig kentlerinden Gordion'da 240 adet kadar (Liebhart ve diğ., 2016), Hacıtığrul'da 5 ve Ankara'da son bulgulara göre 70 civarında; Kızılırmak Nehri doğusundaki Kerkenes'de ise yine 70 kadar (Summers ve Summers, 2007) tümülüs tespit edilmiştir.

Şekil 4. 1953 haritasından oluşturulmuş üç boyutlu modelde tümülüs konum ve yayılımları.

Kaynaklar: ODTÜ BAP no: AGEP-201-2019-10265, Alanyalı Aral (2017), 1932 1/8000, 1934 1/10000 ve 1953 1/5000 haritaları (model: Ceren Özcan Tatar).

şekilde kuzeyde ve batıda yer alan doğal yükselti üzerinde konumlandığı bilinmekteydi (Buluç, 1991; Tankut, Buluç ve Tuna, 2006). Son dönem araştırmalarıyla ortaya çıkan bilgilerle bugün yaygın kentsel alan içinde kalmış olduğu görülen yaklaşık yetmiş tümülüsün, her zaman Frig kent merkeziyle görsel olarak bağ kurmasa da, topografik formun oluşturduğu (bugünkü Etlik, Dışkapı ve Samsun Yolu yakınlarındaki tümülüs görünümüyle) Ankara Çayı - Hatip Çayı ve (bugünkü Beşevler, Bahçelievler, Sıhhiye ve Topraklık civarındaki tümülüs görünümüyle) Ankara Çayı - İncesu - İmrahor su yolları ve onları takiben oluşan Antik Dönem yolları boyunca deneyimlenerek doğal çevre ve yerleşimlerle süreklilik öğeleri olduğu düşünülmektedir.

Güncel Literatürde ve Uygulamalarda Kentsel Alanda Kalmış Tümülüsler

Kentsel Peyzaj, Ekoloji, Kır-Kent İlişkileri ve Koruma Bağlamlarında Tümülüsler

Ankara tümülüslerinin, coğrafi süreklilikler içindeki konumları ve bu süreklilikler bağlamında doğal ve insan yapımı öğelerle kurdukları güçlü ilişkiler gözetildiğinde, söz konusu bu örüntüleri göz ardı eden, parçacı yaklaşımlarla ele alınmalarının indirgeyici bir bakış açısı

olacağı görülmektedir. Arkeoloji-kültür-peyzaj ara yüzünde eşine az rastlanır nitelikte miras unsurları olan bu alanların, kentsel kurgu, imge ve yaşama katkı sağlayacak alanlar hâline getirilebilmeleri için, bölgesel ölçekli bir kültürel peyzajın Ankara kenti çanak formu içinde kalan fragmanları olarak ele alınmaları ve bugün büyük ölçüde görünürliğini yitirmiş ve fakat varlığını koruyan doğal koridorlarla ilişkilerini gözetken, altyapısal süreklilik ve örüntüleri önceleyen güncel peyzaj kuram ve pratikleri ışığında değerlendirilmeleri elzemdir.

Kültürel peyzaj kavramı, özellikle 1990'lı yıllar sonrası hızla genişleyen peyzaj disiplini ve söyleminin etkisiyle doğa-kültür ve koruma-tasarım ara yüzlerinde yeni bir düşün ve pratik bağlamı olarak ortaya çıkmıştır (Jacques, 1995; Taylor ve Lennon, 2012). Bu kavram ve bağlamın ortaya çıkışında en büyük etken peyzaj tanımının, mekân analiz ve üretim disiplinlerinin mekânsal ve zamansal süreklilik ve katmanları bir arada ele almalarına olanak sağlayacak bir model olarak ortaya çıkmasıdır (Waldheim, 2016). Bu model, arkeoloji ve koruma alanlarında köklü değişimleri tetiklemiş, miras öge ve alanlarının tanımlanma, incelenme, değerlendirme, korunma ve canlandırılma yöntemlerine ilişkin yeni yaklaşımların geliştirilmesine ortam hazırlamıştır (Jacques, 1995). Miras öge ve alan-

larının izole objeler ya da adalar hâlinde değil, tarihsel, mekânsal, ekolojik ve sosyal ağlar ve katmanlar bütünü gözetilerek ele alınmalarını olanaklı kılan bu açılımların, büyük ölçüde, peyzaj disiplininin çok ölçekli, sistematik ve sistemsal metotlarından beslendiği bilinmektedir (Taylor, 2018). Kültürel peyzaj kavramını yapılandıran bu açılımların omurgasında kültür ve doğa değerlendirme pratikleri arasındaki geleneksel ayrıma yönelik bir eleştiri ve yapı(sal)cı bir önerme (Jacques, 1995) yer almaktadır. Bu önermede miras, salt objektif ve dolayısıyla mutlak ve ölçülebilir bir olgu değil, öznel ve insan merkezli bir kavram olarak kabul görür. Bu kabul, kültürel miras değeri barındıran ögelerin belirlenme ve tanımlanma kriterlerine ilişkin daha kapsamlı ve kapsayıcı bir çerçeve ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu gereksinime karşılık olarak kültürel peyzaj kavramı doğa ve kültür varlıklarını bütünsellik, ilişkisellik ve süreklilikler içinde ele alan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, insanların ürettikleri sosyal ve fiziksel yapıların ve ekosistemlerin birbirlerine bağlı oldukları ve çok katmanlı bir örüntü oluşturdukları görüşü kabul görür (Taylor, 2018).

Ekoloji kavramının, 1980'lerde ve özellikle Richard Forman'ın (1995) çalışmaları öncülüğünde yenilenen tanım, kapsam ve yöntemlerinin peyzaj disiplini üzerindeki dönüştürücü etkisi, kültürel peyzaj kavramına ilişkin çerçevenin belirlenmesinde de büyük rol oynamıştır. Kent ve doğa kavramlarına ilişkin sentetik ayrım, ekolojik sistemlerin açıklanmasında işlevselleşen açıklık, dinamizm, örtüşme, çakışma, yakınlık, matris, ağ ve şebekeler gibi kavramların, salt nicel tanım ve kavrayışları yerinden etmesi ile beraber ortadan kalkmıştır (Cook, 1996; Cook, 2000; Reed, 2010). Bu dönemden günümüze, kentin ve kırsal karşıtlıklar yerine, süreklilikler ve melezlikler üzerinden ele alındığı ve peyzaj alanlarının imgelerinden çok kente ilişkin edimsel katkılarının öncelendiği (Allen, 1999, s. 46-89) kuram ve uygulamalar hızla artmış, kırsalın veya doğanın kente nüfus etmesine olanak sağlayacak büyük alan (Lister, 2007) ve koridorlar önemli müdahale alanları olarak öne çıkmıştır.

Bu noktada, süreklilikleri, örüntüleri, ölçekleri ve kente nüfus etme ve biçim verme kapasiteleri sebebiyle su koridorları ayrıca önem arz etmektedir (Jorgensen ve Tylecote, 2007). Zira, Ankara kenti kapsamında ele alındığında tümülüs alanları biyoçeşitlilik unsurları içeren arkeolojik

alanlar oldukları kadar, daha önce de bahsedildiği gibi, su yolları ve kent topoğrafyası ile de sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinen ve bu ilişkisellikleri üzerinden tanımlanması ve anlaşılması gerekli kültürel peyzaj ögeleridir. Bu nedenle kent içi su yollarının yapay ve çevresinden kopuk alanlar olarak değil, doğal (doğala döndürülmüş) bitki örtüsü ve çevresiyle ilişkilenen çepçepellerle, kente (yeniden) kazandırıldığı ekolojik koridorlar olarak ele alındığı yaklaşımlar, söz konusu tümülüs alanlarının korunma ve canlandırılmasında da benzer sürekliliklerin gözetilmesi konusunda ışık tutacak niteliktedir. Özellikle, 1995 yılında Münih Isar nehrinin başarılı restorasyonu (Rossano, 2016) sonrası ivmelenen kent için su yollarını doğallaştırma akımının, Ankara kenti su havzası için vadettikleri gözetildiğinde tümülüsleri, parçası oldukları bölgesel peyzaja bağlayacak ve Ankara kenti içine doğanın etkin biçimde nüfus etmesini olanaklı kılacak yaklaşımların önemi ortaya çıkmaktadır.

Güncel peyzaj ve koruma söylem ve pratikleri bağlamında, koruma-yaşatma ve kente ait olma-doğala ait olma arasındaki eşiklerin tanımlanış, tasarlanış ve yönetiliş biçimleri ile bu yönde uygulanmış örneklerin kentsel imge, yaşam ve işleyişlere ilişkin dönüştürücü katkılarının anlaşılması, Ankara kentinin geleceğine biçim verme gücüne sahip stratejilerin geliştirilmesinde tartışmasız çok önemlidir.

Tümülüslerin Kent - Yerleşim Alanlarına Katkısını Hedefleyen Uygulama Örnekleri

Dünya'nın pek çok bölgesinde yaygın tümülüs alanları⁸ bulunsa da günümüzde kentsel yerleşim alanları içinde kalmış olanları nadirdir. Kırsal alanda varlığını sürdüren tümülüslerin Dünya üzerindeki örnekleri çoğunlukla sit alanları ve millî parklar kapsamında koruma altındadır. Kent içi örnekler arasında özel bir yere sahip olduğu ortaya çıkan Ankara tümülüsleri için, benzer kentsel bağlam ve ölçekte olmasa da Dünya'da koruma altında olan örnek tümülüs alanları çerçevesinde yaklaşım ve prensipler geliştirilebilir. Bu bağlamda, Avrupa, Uzak Doğu Asya, Türkiye ve Amerika'dan kent içi ve kırsal alanda koruma altında olan ve seyir tepesi olarak üzerinden, kent silüetinin bir parçası olarak veya kent içi ve kırsal kurgulanan rotalar ile deneyimlenen tümülüsler ve tümülüs kültürel peyzaj alanları örnek oluşturmaları adına incelenmiştir.

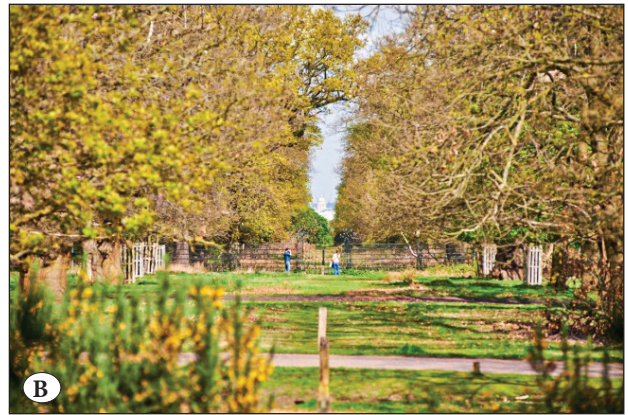
8 Orta ve Kuzey Amerika, İngiltere, Orta ve Doğu Avrupa, Arap Yarımadası, Orta Asya, Kore ve Japonya dâhil dünyanın pek çok bölgesinde antikal gömü tepeleri bulunmaktadır.

İngiltere'nin başkenti Londra'daki Richmond Park içerisinde, biri MÖ 2400-1500 aralığına, diğeri MÖ 3800-2400 aralığına tarihlenen ve kentin Antik Dönem peyzajının birer parçası olan iki mezar tepesi bulunmaktadır. Kentin süregelen tarihi içerisinde değişen anlamlar yüklenmiş olsa da kullanım sürekliliği gösteren bu tepelerin⁹ yer aldığı Richmond Park, günümüzde yaban hayatı için önemli bir kent içi habitattır ve burada bulunan antik ağaçlar, yabani hayvan ve bitki türleri koruma altındadır (Richmond Park, 2021). Tepelerden biri halka açık izleme platformu olarak, Batıda Thames Nehri'nin panoramik manzarasını, doğuda ise St. Paul Katedrali'ni görür. Kentlilerin rekreasyon alanı olarak kamusal kullanımını sürdüren tepenin katedral görüş hattındaki peyzajı yeni bina yapımını engelleyen düzenlemelerle nesillerdir korunmaktadır (Ancient Burial Mounds, 2020) (Şekil 5A ve 5B). Ankara örneğiyle karşılaştırdığımızda tasarlanmış birer kamusal mekân olmasalar da Ankara batı tümülüslerinden günümüzde bütünlüğünü koruyabilmiş 9 ve 10 numaralı tümülüsler doğal bitki örtüsüne sahip kent içi peyzaj ögeleridir. İzinsiz girişi yasaklayan tel çitler ile çevrilmiş olmalarına rağmen kentlilerce erişilerek birer seyir tepesi olarak kendiliğinden kullanımlar sergilemektedirler (Şekil 2C).

Dünyada yoğun kentsel doku içerisinde kalmış nadir gömü tepeleri örneklerinden Japonya Osaka'da Kofun (megalitik mezar) Dönemi olarak adlandırılan MS 4-5.

yüzyıl aralığında inşa edilen Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri (Mozu-Furuichi Kofungun, 2021) de Ankara tümülüsleri gibi Antik Dönem'de doğal su yolu ve peyzaj ögeleri ile bir bütünlük, şekilsel tekrar ve süreklilik içinde iken (Osaka's Daisen Kofun, 2021); zaman içerisinde kent dokusunun içinde ayrı kalmış fragmanlara dönüşmüşlerdir (Şekil 6A ve 6B). Günümüze ulaşan en kompleks kent içi örneklerden olan Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri, 2019 yılında Unesco Dünya Mirası listesine girmişlerdir. Tümülüsler, ait oldukları dönemdeki bütünsel deneyimi sunmasalar da günümüz kenti içindeki tanımlı rotalar kapsamında deneyim ve bilgilendirme mümkün kılınmıştır (Şekil 7A ve 7B) (Osaka's Daisen Kofun, 2021). Yürüyüş rotası bir yandan doğal ve yapılı çevrenin bir bütün olarak deneyimlenmesini sağlarken bir yandan da günümüzde ayrı kalmış fragmanların deneyim üzerinden birleşmesini sağlamaktadır.

Ankara, Osaka gibi yoğun nüfusa, kentsel birikim ve katmanlara sahip bir kenttir. Günümüzün kent dokusu Antik Dönem bütünlüğünü parçalamıştır. Çalışmada, Ankara tümülüslerinin az sayıda korunmuş örneklerini kapsayan bir alanda, fragmanlara dönüşmüş olan tümülüslerin, fiziksel varlıklarını ve görünürlüklerini yitirme süreci belgelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Mozu-Furuichi Kofungun rotaları ile benzer olarak sunulabilecek yeni bir kentsel deneyim sayesinde, fragmanlara dönüşmüş olan Ankara Tümülüslerinin, bütün bir

Şekil 5A ve 5B. Mezar tepesi ve St. Paul Katedrali arasında korunan görsel ilişki.

Kaynak: Google Earth; King Henry's Mound, t.y.

9 Bu tepeler krallar tarafından avcılık için kullanılmıştır, Kral VIII. Henry'nin adı ile anılan ilk tepe, Kral'ın 1536'da eşi Anne Boleyn'in idamını Londra Kulesi'nden verilen sinyal ile bu tepede beklediğini öyküler ve 1630 tarihli bir haritada "Kings Standing" [Kralların Mevkisi] olarak işaretlenmiştir. Bu tepeler yine 17. yüzyılda I. Charles tarafından kurulan Richmond Park içinde kalarak bugüne değin korunmuştur.

Şekil 6A ve 6B. Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümelerinin Antik Dönem'deki ve günümüzdeki görselleri.
Kaynak: Kimball, 2019; Google Earth.

Şekil 7A ve 7B. Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri için farklı kapsam ve ölçeklerde hazırlanan yürüme rotası haritaları.

Kaynak: Mozu Kofungun Walking Map, 2021; Furuichi Kofungun Walking Map, 2021.

kurgu ve bir sürekliliğin parçaları olarak algılanmalarını sağlamak amacıyla yapılabilecek düzenlemeler için de temel oluşturma özelliğini taşımaktadır.

Ankara tümülüsleri, İç Anadolu platosundaki antik yollar boyunca, kent içinde, kır-kent sınırlarında ve kırdan devam eden kültürel peyzaj bütününe bir parçasıdır. Bu çerçevede yoğun kentleşmeye maruz kalmamış alanlardan uygulama örnekleri de kentin geniş çevresiyle ilişkilerinin irdelenmesi için birer araç olabilecek yaygın tümülüs kurgularının nasıl değerlendirilebildiklerine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

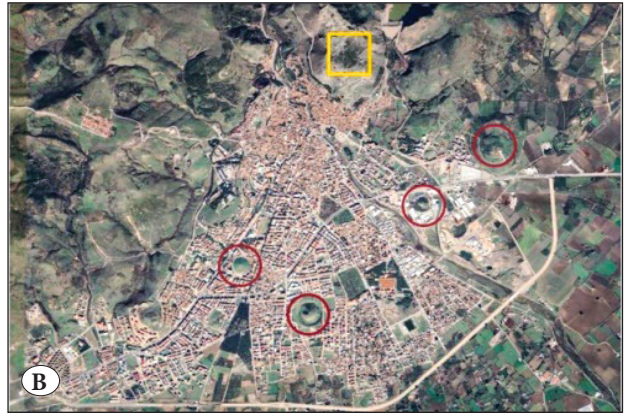
Farklı dönemlere ait katmanları ile 2014 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine "kültürel peyzaj" olarak girmiş olan Bergama'da bulunan tümülüsler, hem alt kentle üst kenti bütünleştiren, hem de kültürel etki bölgesini imleyen öğelerdir (Bilgin Altınöz ve diğ., 2016, s. 343, 347). Helenistik Dönem'de bu tümülüsler bir yandan kente anıtsal bir etki sağlarken bir yandan da kent planlamasında etkili idiler. Yedi adet tümülüsün her biri, Kalenin tepesinden bakıldığında kentin peyzajını tamamlarken kilometrelerce uzaklıktan antik kentin ova yerleşiminin farklı noktalarından da Kale tepesinin algısını artırmaktadırlar (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan

Yönetim Planı, 2021) (Şekil 8A ve 8B). Bergama çok katmanlı kültürel peyzaj alanı, sınırlı alanlarda ve bütünlüğünü kaybetmiş tümülüs alanları içeren örneklerin aksine, kır –kent sınırlarının ve tarihî katmanların kültürel ve ekolojik koridorlar vasıtası ile iç içe geçtiği holistik koruma yöntemlerinin sunulduğu sürdürülebilir çoklu deneyimlere bir örnektir. Bu örnek, Ankara’da son dönem araştırmalarıyla bulgulanmakta olan yaygın tümülüs alanlarının kent alanı dışına doğru sürekliliklerinin ve ilgili ekolojik koridorların araştırılmasının önemini gündeme getirmekte, aynı zamanda kentin görsel kurgusunun bu ögelerin de içerildiği bir kapsamda planlanması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Daha geniş çaplı bir tümülüsler alanı örneği olarak, ABD’nin neredeyse bir eyaleti büyüklüğünde alana yayı-

lan Mississippi Yerli Parkı’nda nehir boyunca, yerlilerin bin yıllar öncesinden başlayarak inşa ettikleri pek çok tümülüs yer alır. Bu park kapsamında Mississippi Nehri doğal su yolunu takiben, eyaletler arası otoyollarla erişim sağlanan büyük bir alanda ekolojik süreklilik korunarak, tümülüslerin ve yaban hayatının antik peyzaj içerisinde deneyimlenmesi mümkün kılınmıştır (Mississippi Mo-und Trail, 2021) (Şekil 9A, 9B ve 9C). Bu örnek Ankara tümülüsleri kapsamında düşünüldüğünde, su yolları boyunca yaygın tümülüs yerleşimleriyle benzer süreklilikler içeren İç Anadolu platosunun bütünü, tarihî ve ekolojik süreklilikler kapsamında araştırılma ve değer olarak korunma gereğini hatırlatır.

İncelenen örnekler, tümülüslerin kentle (görsel ilişki) ve birbirleri ile kurdukları ilişkiler (rota) bağlamında nasıl

Şekil 8A ve 8B. Bergama kale tepesi ile kent ve tümülüsler.
Kaynak: Pergamon, t.y.; Google Earth.

Şekil 9A, 9B ve 9C. Mississippi Yerli Parkı haritası, tümülüsler ve nehir ilişkisi.

Kaynak: Map of the Mounds, t.y.; Louisiana’s Poverty Point Earthworks Show Early Native Americans Were ‘Incredible Engineers’, 2021; Mississippi Mounds, 2020.

deneyimlendiklerini öğretirler. Antik Dönem rotalarının bir parçası olan Ankara tümülsüleri, hem kente yaklaşım yolları boyunca hem de kent merkezinden bakıldığında, su yollarını tanımlayan vadiler boyunca algılanıyorlardı. Günümüz Ankara'sında, fragmanlara dönüşmüş olan tümülüs alanlarının, kurgulanan rota üzerinden yürüyerek deneyimlenmesi, topoğrafyanın bedensel ve zamansal olarak algılanmasını ve görsel ilişkilerin bir süreklilik içinde kurulmasını sağlar. Dolayısıyla günümüz Ankara'sında rota üzerinden yürüyerek deneyimleme, Antik Dönem'de kurgulanan tümülüs deneyiminin güncel bir yorumu olarak görülebilir.

Ankara Kent Deneyiminde Tümülsüleri Vurgulayan Bir Rota Önerisi: Batı Tümülsüleri Rotası

Ankara tümülsülerinin kent coğrafyası ve ötesinde, Frig kültürel peyzajı içinde arz ettikleri mekânsal kurgu ve süreklilik ve ilgili örnek öğretileri bir arada değerlendirildiğinde, tümülüs alanlarının irdelenmesinde bu alanları bütünlük içinde ve kentsel deneyim ve gelişimin parçası olarak anlamayı olanaklı kılacak bir araştırma yöntemi benimsenmesinin zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırma, bu bağlamda bir kentsel deneyim rotasından yola çıkar.

Kentsel coğrafyaların irdelenmesinde deneysel rota incelemeleri özellikle geçtiğimiz son yirmi yıl içinde nitel araştırma yöntemleri arasında kendine yer edinmiştir (Büscher ve Urry, 2009). Özellikle 2000'li yıllar itibari ile birçok alanda etkisini gösteren "hareket(lilik) (mobilité) paradigması" tasarım disiplinlerinin mekân anlayışlarını değiştirmeye başlamış ve mekânı irdeleme ve betimleme yöntemlerinde köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir (Sheller ve Urry, 2006). Bu bağlamda "mekânsal deneyim" yeni bir araştırma ve müdahale alanı olarak öne çıkmıştır. En yalın hâli ile, bir kenti, peyzajı ya da yeri anlamının yalnızca içinde "olmak"la değil, aynı zamanda içinde "hareket etmek" veya içinden geçmekle mümkün olduğu görüşünden hareket eden araştırmalarda mobil metodolojiler irdelenmiş ve geliştirilmiştir (Büscher ve Urry, 2009). Bu metodolojiler içinde "hareket(lilik)" sosyal ve materyal gerçekliklerin önemli bir bileşenidir.

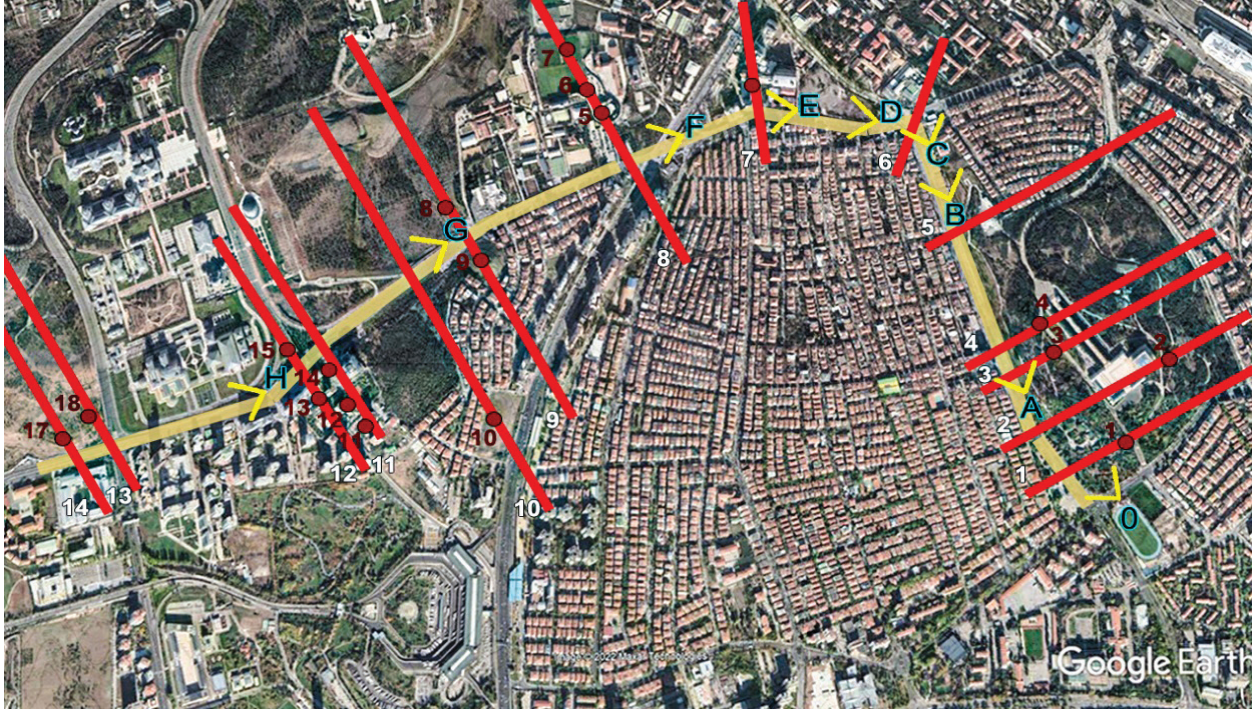
Bu güncel yöntemlerin, genel anlamda 1960'lardan, Richard Long'un kreatif çalışmaları ve Gordon Cullen'ın kent analizinde kullandığı seri görüntü yönteminden beslendikleri görülmektedir. Bu yöntemler içinde rotalar zaman-mekânsal deneyim ilişkin özgün haritalama un-

surları olarak görev yaparlar (Vaughan, 2009). Cullen'ın (1961) kentsel mekân deneyimini seri görüntüler üzerinden ele alan yaklaşımı, günümüzde farklı kapsamlarda mekânsal-görsel peyzaj deneyimi incelemeleri için eskiz ve perspektiflerden fotoğraflara, mekânsal analiz programları ile dijital modellere kadar farklı araçlarla çeşitlenerek uygulanmaya devam etmektedir (Miu ve Nijhuis, 2020). Bunlar arasında ARCGIS ortamındaki üç boyutlu modellemeler, bütünlüğünü kaybetmiş tarihi mekânsal kurguların yeniden oluşturulmasında yaygın olarak kullanılan bir araç hâline gelmiştir. Geçmişteki deneyimlerin sanal olarak tekrar oluşturulabileceği iddiası pek çok açıdan eleştirilmekle birlikte, günümüzden geçmişe bakabilmenin bir yöntemi olarak kabul görmekte ve güncel çevredeki değişimlerin ampirik deneyimlerin de desteğiyle tartışılabilmesini mümkün kılmaktadır (Stephens, 2018).

Bu çerçevede çalışmada, topoğrafik yapı ve kent yerleşim alanı ilişkilerinin nasıl evrildiklerinin incelenmesi için kentte mevcut yollar boyunca yürüyerek deneyimlenebilen tümülsülerin izlenebildiği bir bölge olarak, 1-19 No.lu tümülsüleri kapsayan Batı tümülsüleri alanında çalışma yapılabileceği görülmüştür. Bu alanda Anıttepe Spor Tesisleri'nin bulunduğu noktadan başlayarak kuzeye doğru Fevzi Çakmak Caddesi'ni kat ederek Döğol Caddesi'ne ulaşan, orada batıya yönlendikten sonra Bahriye Üçok ve Alparslan Türkeş Caddelerini takip ederek Beştepe Caddesi'ndeki 17 ve 18 No.lu tümülsüler hizasında sonlanan bir Batı tümülsüleri rotası önerisi getirilmiştir. Bu rota boyunca bu bölgede güncel araştırmalara kadar bilinen ondokuz tümülüstün onsekizini izlemek mümkündür (günümüzde Bahçelievler konut dokusunun güney ucunda kalan 16 No.lu tümülüs, alandaki bütüncül kinestetik deneyimin kapsamına girmediği için rotaya dâhil edilmemiştir). Yapıldıkları dönemlerden itibaren farklı ölçeklerde nirengi noktası (Lynch, 1960) olma özelliği sergileyen tümülsülerin görünürlüğü ile topoğrafik ögeler ve yapılaşma ile birlikte form özellikleri, rota boyunca 1930'lardan başlayarak bu alandaki kentleşmenin farklı safhalarında seri görüntü ve kesitler aracılığıyla incelenmiştir.

Kent Deneyiminde Tümülsüleri Vurgulayan Seri Görüntü ve Kesitler

Batı Tümülsüleri rotası önerisi üzerinden tümülüs-topoğrafya-yapılı çevre ilişkilerini ortaya koymak üzere rota boyunca CBS modeli üzerinden dönemsel seri

Şekil 10. Ankara Batı tümülsüleri alanında oluşturulan öneri rota boyu görüntü ve kesit yerleri.

Kaynak: Google Earth.

görüntü ve kesitler oluşturmak üzere tümülsülerin görsel algısının belirgin olduğu ve değiştiği bakı noktaları (A-H) ve ayrıca tümülsülerden geçen kesit yerleri (1-14) belirlenmiştir (Şekil 10).

İlk çalışma olarak bu alanda yer ve form özellikleri tarihî haritalarda izlenebilen tümülsüler, 1934 ve 1953 harita verileri üzerinden ARCGIS ortamında üç boyutlu modellenerek kurgunun yakın geçmişte farklı dönemdeki (1930'lar ve 1950'ler) algısı seri görüntülerle oluşturulmuştur (Şekil 11). Bu bağlamda, rota üzerinde belirlenmiş olan bakı noktalarından bu dönemlerde tümülsülerin algısı ortaya konulmuştur. Ayrıca güncel algıyı belirlemek için rotanın yerinde deneyimlenmesi planlanmış ve Nisan 2022'de Batı Tümülsüleri Rotası yürüyüşü yapılmıştır. Rota boyu deneyim bu gezide çekilen fotoğraflarla da belgelenecek alandaki tümülsülerin güncel kentsel ortamda kentli gözünden algısını, 1930'lar ve 1950'lerdeki algıyla karşılaştırma imkânı oluşturulmuştur.

Yapılan rota boyu seri görüntü karşılaştırmaları sonucunda rota başlangıcı olan 0 bakı noktasından 1930'lar-

da 1, 3 ve 4 No.lu tümülsüler görülebilirken daha sonra 1950'lerde kaybolmuş oldukları; rota boyunca A-B-C bakı noktalarında ise 3 ve 4 No.lu tümülsülerin yakınından geçmekle birlikte belirgin bir tümülüs formu algısının hiçbir dönemde deneyimlenmediği görülmektedir. Daha sonra D bakı noktasında batıya doğru dönüşümleriyle birlikte 5, 6, 7 No.lu üç yakın tümülüsle 9 No.lu büyük tümülüsün 1930'larda güçlü imgeler oluşturduğu, 1950'lerde ise inşaatı başlayan Bahçelievler yapılaşması nedeniyle 9 No.lu tümülüsün görünürlüğünü yitirmeye başladığı okunabilmektedir. E bakı noktasında da 1930'lar ve 1950'lerin görsel deneyimini şekillendiren 5, 6, 7 ve 9 No.lu tümülsülerin, günümüzdeki yapılaşma nedeniyle bütünüyle görünmez hâle geldikleri izlenebilmekte; F bakı noktasından görüntüyü ise 1930'larda 9, 8 ve 5 No.lu tümülsüler belirlerken, 1950'lerde 8 No.lu tümülüsün formunu kaybettiği, günümüzde ise 9 ve 5 No.lu tümülsülerin görünürlüklerinin kentsel yeşil doku nedeniyle düştüğü görülmektedir.¹⁰ Daha batıdaki G bakı noktasından görüntüde ise 1930'larda 11, 12, 13, 14, 15 No.lu tümülsülerin formunu çok net okuttuğu, ancak

10 Günümüzde 5 No.lu tümülüsün üzerinde yapı bulunması nedeniyle özgün formunun okunması mümkün değildir (Alanyalı Aral, 2017).

Şekil 11. Yukarıdan aşağı:
Rota boyunca 0 ve A'dan
H'ye seri görüşler (soldan
sağa: 1930'lar, 1950'ler ve
günümüz).

Kaynak: Güncel fotoğraf
çekimleri yazarlarca yapılmış
ve rota boyunca çevre
ARCGIS ortamında üç
boyutlu modellenmiştir.

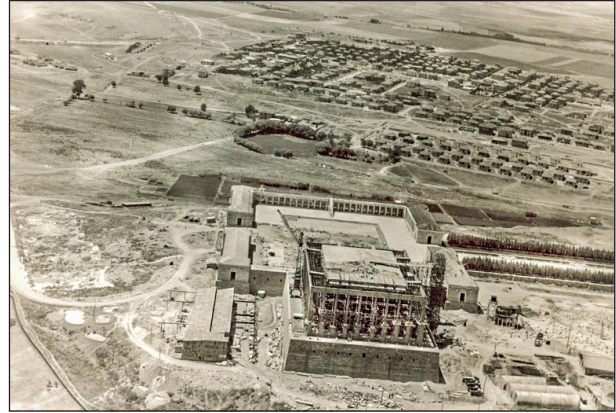
1950'lerde 15 No.lu tümülüsün formunu yitirdiği, ve son olarak H bakı noktasından 17 ve 18 No.lu tümülüslerin geçmiş her iki dönemde de görüntüde oldukları görülmektedir. 11, 12, 13, 14 tümülüs kümesi bugün tamamen kent deneyiminden silinmiş ve 17 ve 18 No.lu tümülüsler ise görsel olarak erişilemez alan içerisinde kalmışlardır.

Dönemsel haritalara dayalı bu bulgular, ayrıca Koç Üniversitesi VEKAM Dijital Koleksiyonları, SALT ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü arşivlerinden alana ait tarihî fotoğraflarla da desteklenmektedir (Şekil 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18).

Rota boyu alınan dönemsel seri görüntüler ve bu dönemlere ait fotoğraflar üzerinden karşılaştırmalar sonrasında Batı tümülüslerinin özgün çevresel öğelerle birlikte form özelliklerini sergiledikleri 1930'lardan günümüze (1932, 1953, 1970, 1994 ve 2010 harita bilgileri üzerinden) seri kesitler üretilmiştir (Şekil 19). Seri kesitlerde Rasattepe'de bulunan dört adet tümülüs yerini kesen Kesit 1-4'te tümülüs formlarının hiçbir dönemde belirgin bir şekilde okunmadığı, ancak tepenin özgün topoğrafik formunun sürekliliğini koruduğu ve bununla birlikte Bahçelievler yapılaşmasının 1950'lerden itibaren başlayarak 1970'lerde kısmen arttığı görülmektedir. Kesit 5 ve 6'da bilinen herhangi bir tümülüs yeri olmamakla birlikte Kesit 5'te görülen yükselti burada bir tümülüs aranabileceğini işaret etmekte; bu iki kesit aynı zamanda 1950'lerde alanda başlayan yapılaşmanın 1970'lerde bugünkü yüksek yoğunluğuna ulaştığını göstermektedir. 19 No.lu tümülüs alanından geçen kesit, 1930'lardan günümüze hiçbir dönemde tümülüs formu sergilemediğini, kazı dönemi bilgisiyle de uyumlu olarak ortaya koymaktadır.¹¹ Kesit 8, 5-6-7 No.lu tümülüslerin, Kesit 9 ise 8 ve 9 No.lu tümülüslerin formların 1930'lardaki yüksekliklerini sergilemekte, 8 No.lu tümülüsün 9 No.lu büyük tümülüse yakın bir görünümünden 1950'lerde üzerinden yol geçirilmesiyle form etkisini tamamen kaybettiğini belgelemektedir. Alanın topoğrafik yapısını da açıklayan Kesit 9, Kesit 8 ve Kesit 7 gibi bu bölgede 1990'larda başlayan yüksek yapılaşmanın, tümülüslerin algısının değişmesinde oynadığı rolü de sergiler. Benzer şekilde Kesit 10'da görülen 10 No.lu tümülüs de 1930'larda daha belirgin bir profile sahipken zaman içerisinde değişim göstermiştir. Kesit 11 ve Kesit 12'de görülen 11, 12, 13, 14, 15 No.lu

tümülüsler ise 1970'lere gelindiğinde yok olmuş, alanda 1970'lerde görülen alçak yapılaşma, 1990'larda yerini yüksek bloklara bırakarak bu tümülüs alanını kent algı ve deneyiminden tamamen silmiştir. Kesit 13 ve Kesit 14'te görülen 17 ve 18 No.lu tümülüsler ise, çoğunlukla Atatürk Orman Çiftliği alanındaki doğal çevrelerinde bulunmuş olarak formlarını okutmuş olsalar da Tümülüs 18'in 1990'lardan sonra formunu kaybettiği görülmektedir.

1-19 No.lu tümülüslerin yer aldığı Batı tümülüsleri alanında önerilen pilot rota, tümülüs-topografya-kent ilişkilerinin dönüşümünü, tümülüs alanlarının ve kentsel deneyimin sürekliliği çerçevesinde irdelemenin bir aracı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda 1930'lardan günümüze gelişen kent yapısı içerisinde, tümülüslerin algısının nasıl

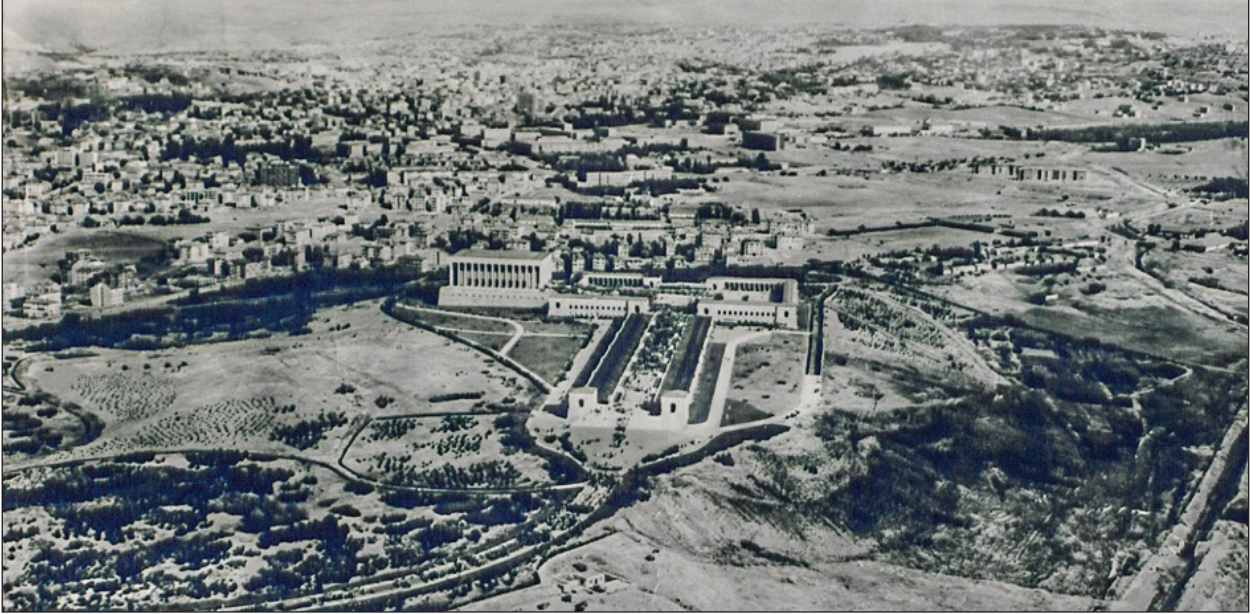

Şekil 12. Anıtkabir inşaatından Bahçelievler'e doğru, 1953.
Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0534.

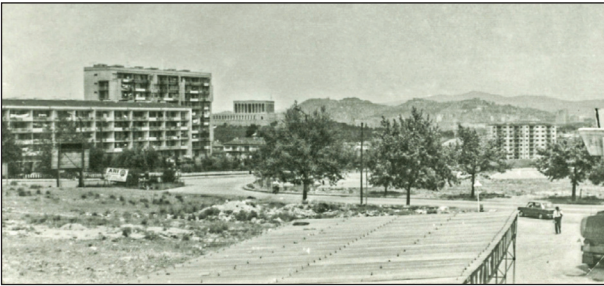
Şekil 13. Rasattepe'den Bahçelievler'e doğru, 1954.
Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0641.

¹¹ 1932 senesinde havuz yapımı sırasında büyük ölçüde tahrip olan 19 No.lu tümülüse, Hamit Zübeyr Koşay tarafından kurtarma kazısı yapılmış (Koşay, 1933, s. 5-6) olsa da o dönemde özgün formunu kaybetmiş olduğu için, 1934 yılı haritası baz alınarak yapılan kesit çalışmasında da kendini okutmamaktadır.

Şekil 14. 1960'lerde Anıtkabir ve çevresi.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 2146.

Şekil 15. 1970'lerde Bahçelievler kavşağından Anıtkabir'e bakış.

Kaynak: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Arşivi.

Şekil 16. 1990'larda Anıtkabir'den Bahçelievler'e bakış.

Kaynak: SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi, Envanter No: IFEAJFPANK094.

Şekil 17. 1990'larda Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi üzerindeki dönüşüm.

Kaynak: SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi, Envanter No: IFEAJFPANK091.

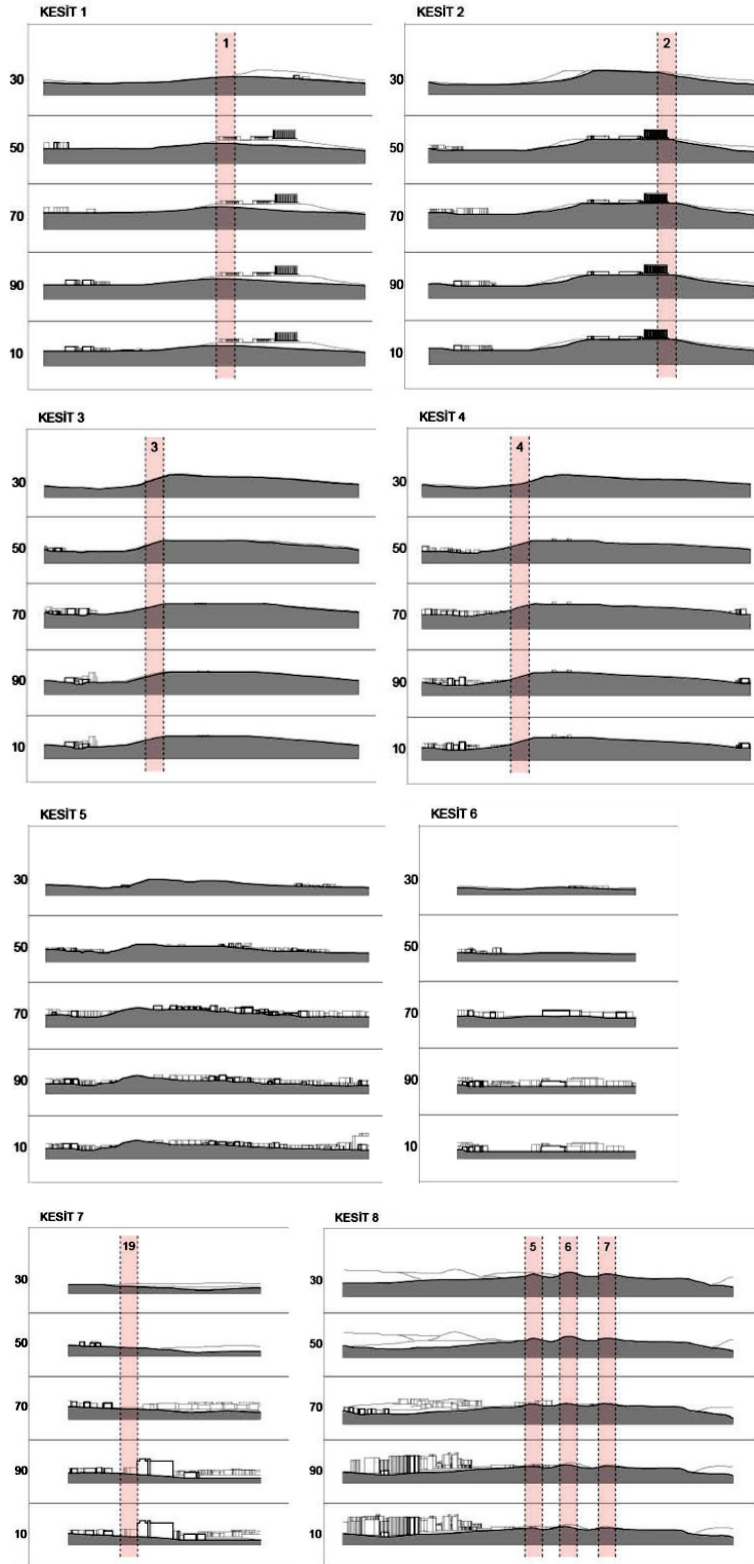
Şekil 18. 1990'larda Anıtkabir ve arka planda Bahçelievler'deki yapılaşma.

Kaynak: SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi, Envanter No: TMGCH0079.

değiştiğini görmek için yapılan rota boyu seri görüntü ve kesit çalışmalarında, tümülüslerin 1930'larda doğal topoğrafik ögeler (tepeler, sırtlar, vadiler, düzlükler) ve birbirleriyle bütünlüklü olarak ortaya çıkan algısının 1970'ler sonrasında ve özellikle günümüzde hem tümülüslerin yok olması, hem de alandaki yüksek ve yoğun yapılar nedeniyle ortadan kalktığı, tümülüs algısının sadece özgün formunu koruyabilen çok sınırlı sayıda tümülüs alanında devam edebildiği, bu tümülüslerin formlarının görsel etki alanının ise yapılarla bloke olması nedeniyle ancak kısıtlı ve kısa mesafeli olabildiği görülmektedir.

Uygulanan yöntem farklı dönemlerde tümülüs formlarının, doğal topoğrafik ögeler ve yapı çevrenin form ve görsel özelliklerinin değişimini belgelemekle birlikte antik bir deneyimin tekrar canlandırması iddiasıyla ele alınmamıştır. Bununla birlikte elde edilen dönemsel üç boyutlu modeller, diğer veri setleri ile görsel deneyim yanında pek çok farklı açıdan da geliştirilebilir ve güncel teknolojiler kapsamında kentliye daha bütüncül deneyimler sunulabilir. Hızla ilerleyen (özellikle dijital) teknolojiler aracılığıyla sunulabilecek deneyimler, sadece Batı Tümülsleri Rotası ve kent içi rotalar kapsamında değil, geniş bir kapsamda özellikle kentin özgün doğal çevresiyle bütünleşebileceği bağlama bakışı değiştirebilecektir.

Şekil 19 (Kesit 1-8). Ankara Batı Tümülsüleri alanında oluşturulan öneri rota kesit yerlerinden dönemsel kesitler (Kesitlerde tümülüs yerleri renkli şeritlerle ifade edilmiştir).
Çizimler: Özge Doğan.

Sonuç

Ankara örneğinde, İç Anadolu özgün kültürel peyzajında yollar ve yerleşimler ağı ile tümülsülerin dağılımı, öncelikle doğal topoğrafya ve su ögelerinin belirleyiciliğini, sonrasında ise Antik Dönem'den beri süregelen mekânsal süreklilikleri imlemekte, gelecekte kentin çevresiyle bütünleşmesi adına potansiyel sunmaktadır. Güncel kentin çevresiyle (mekânsal) sürekliliklerinin sağlanmasının yanı sıra geçmişle de (zamansal) sürekliliklerinin sağlanabilmesi bağlamında tümülsülerin, kentlinin deneyimindeki yeri önemlidir. Bunun yanında dünyada benzer alanlardaki uygulamalar, tümülsü alanlarının kültürel peyzaj ögeleri olarak ekolojik süreklilikler ve bütünlükler çerçevesinde de önemli rol oynayabileceklerini göstermektedir.

Geniş bir perspektifte tümülsülerin, parçası oldukları bölgesel peyzajın ögeleri ile süreklilikleri vurgulanarak korunabilmesi, kentin içine doğanın etkin biçimde nüfuz etmesi için de olanaklar sunacaktır. Bu bağlamda Ankara tümülsüleri alanlarının, etki gücü düşük noktasal müdahalelerle değil, ilişkili oldukları doğal ve kentsel süreklilikler, kenti ve kıyı bağlayan peyzaj koridorları gözetilerek ele alınmalarının önemi ortaya çıkmakta; buna imkân sağlayacak planlama ve kentsel tasarım yaklaşımlarının geliştirilmesi önem kazanmaktadır.

Süregelmekte olan araştırmalar sonucunda hızlı ve yaygın kentleşme sürecinde Ankara'da hem önceden bilinen hem de tarihi haritalardan yeni bulgularan pek çok tümülsünün, bugün yapılaşma altında kaldığı ortaya çıkmaktadır. ODTÜ BAP projesi kapsamında yeni ortaya çıkan kırkın üzerinde tümülsü yeri, Kuzey ve Batı Tümülsüleri gibi çoğunlukla yapılaşmış alanda kalmış olmakla birlikte, proje kapsamında detaylı yerinde incelemelerle durumlarının tespiti sonucunda, kentte hâlen formunu sürdürebilen örneklerinin bulunması umut verici olmuştur.

Ankara, Anadolu'da Frig kültürünün tümülsülerle birlikte ortaya çıkan özgün kent yerleşimi örgüsünün önde gelen örneklerinden biri olmakla birlikte, günümüzde bu dönemin kent kimliğine ve deneyimine yansıtılmadığı görülmektedir. Tümülsülerin, bugün hızla büyümekte, dönüşmekte ve yükselmekte olan Ankara kent formunun ihtiyaç duyduğu doğal topoğrafya ile yapılaşmayı bütünleştirecek stratejiler kapsamında kente tekrar kazandırılması hem kent kimliğini hem de kentlilerin yaşamını zenginleştirecek çok önemli bir katkı olacaktır. Bahsedilen

süreklilikler kapsamında tümülsülerin öncelikle kent ve bölgeye ait değerler olarak görülmesi, sonrasında ise bir bütünlük kapsamında tekrar görünür kılınması, kent ve çevresine kapsamlı bir bakışla mümkün olabilecektir.

Kentlilerin tümülsüleri kentin ve bölgenin değerleri olarak bilmesi ve sahiplenmesi, özgün yapıım sebeplerinden biri olarak ortaya çıkan görsel etkileriyle algılaması ile mümkün olabilir. Bu bağlamda çalışmada, Ankara Batı Tümülsüleri Rotası önerilmiş ve kentli gözünden algı ile form özellikleri 1930'lardan günümüze karşılaştırmalı seri görüntü ve kesitlerle araştırılmıştır. Sonuç olarak kentin bu ögelerinin son yüzyılda, özellikle kentleşme hızının arttığı dönemlerde, sayısının azaldığı ve tahrip olduğu ortaya konulmuştur. Daha önce bahsedilen süreklilikler bağlamında, tümülsülerin yapıım amacını oluşturan yer belirleme veya kendileme özelliklerinin, bağlı buldukları doğal topoğrafik unsurlarla, su ögelerinin ve görsel ilişkilerinin kente tekrar deneyimlenebilmesi ve görünür kılınması tümülsü çevreleri için bir amaç olmalıdır. Bu düzenlemelerde kentlilerin mevcut kullanımları göz önüne alınmalı, bu ögelerin kendileme örgülerinin sürdürülmesi hedeflenmelidir.

Güncel yaklaşımlarda kentlerin yayalaşması, kent mekânının ana hedeflerindedir. Bu bağlamda bir pilot çalışma olarak örneklenen Batı Tümülsüleri Rotası geliştirilebilir ve kent içinde yeni bulgulanmakta olan tümülsü alanları için de benzer rotalar oluşturulup bütünleştirilerek yaya deneyimini değiştiren, destekleyen ve bu ögelerin kent kamusal mekânlarının bütünleşmiş bir parçası olarak kentlilere katkı vermesini mümkün kılan bir şema elde edilebilir.

Pek çoğu yapılı kentleşme süreçlerinde yok olmuş veya zarar görmüş olsa da Ankara tümülsülerinin ve yapıldıkları dönemde üzerine özenle yerleştirilerek vurguladıkları doğal çevrenin, gelecek kuşaklara aktarılabilmesi aynı zamanda etik bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Tümülsülerin özgün yerleşim çevresinin, kısmen de olsa kentlilerin bilgi ve deneyimine sunulabilmesi, bugün çoğunlukla yer altına alınarak fiziksel ve görsel açıdan erişimi kısıtlı hâle gelmiş olan su yollarının, kent içerisinde tekrar erişilebilir kullanım alanları hâline getirilmesi gereğini düşündürmektedir. Güncel yaklaşımlar, kentlerin çevresiyle bütün içinde yaşaması gereğini ön plana çıkartmakta, insanın ancak doğayı tekrar bir değer olarak, kendi değerler sistemine dâhil edeceği bir kurguda geleceğinin olabileceğini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- 1960'larda Anıtkabir ve çevresi. [fotoğraf]. (t.y.). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (2146), Koç Üniversitesi VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Ankara.
- 1970'lerde Bahçelievler kavşağından Anıtkabir'e bakış. [fotoğraf]. (t.y.). ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Arşivi, Ankara.
- 1990'larda Anıtkabir ve arka planda Bahçelievler'deki yapılaşma. [fotoğraf]. (t.y.). SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi (TMGCH0079), İstanbul.
- 1990'larda Anıtkabir'den Bahçelievler'e bakış. [fotoğraf]. (1990). SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi (FEAJFPANK094), İstanbul.
- 1990'larda Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi üzerindeki dönüşüm. [fotoğraf]. (t.y.). SALT Araştırma, Harika-Kemali Söylemezoğlu Arşivi (FEAJFPANK091), İstanbul.
- Akurgal, E. (2014). *Anadolu kültür tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Alanyalı Aral, E., Söğüt, G., Deniz, G. ve Ergun Kocaili, B. (2019-2022). *Ankara'da Frig Tümülsüleri Alanlarının Kent-sel Kamusal Mekân Olarak Potansiyellerinin Araştırılması*. ODTÜ Bilimsel Araştırma Projesi no: AGEP-201-2019-10265.
- Alanyalı Aral, E. (2017). Ankara Kentinde Frig Dönemi İzleri: Frig Tümülsüleri Üzerine Bir Araştırma. *TÜBAKED*, 15, 21-43.
- Allen, S. (1999). *Points + lines: diagrams and projects for the city*. New York: Princeton Architectural Press.
- Ancient Burial Mounds in London's Richmond Park Protected. (2020). *Historic England*. <https://historicengland.org.uk/whats-new/news/ancient-burial-mounds-richmond-park-protected/>
- Anıtkabir inşaatından Bahçelievler'e doğru. [fotoğraf]. (1953). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0534), VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Ankara.
- Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı. (2021). UNESCO. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklemti/60103,bergamacokkatmanlikulturelpeyzajialanyonetimplanipdf.pdf?0>
- Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian rock-cut shrines: structure, function and cult practice*. Leiden: Brill.
- Bilgin Altınöz, G., Ulusoy Binan, D. ve Pirson, F. (2016). Pergamon and its multi-layered cultural landscape. N. Ertürk ve Ö. Karakul (Ed.). *Unesco World Heritage in Turkey 2016* içinde (s. 342-377). Ankara: Turkish National Commission for UNESCO.
- Buluç, S. (1991). İlkçağda Ankara. *Ankara*, 1(2), 13-28.
- Büscher, M. ve Urry, J. (2009). Mobile methods and the empirical. *European journal of social theory*, 12(1), 99-116.
- Chantre, E. (1898). *Mission en Cappadoce: 1893-1894*. Paris: Leroux.
- Cook, R. E. (1996). Is landscape preservation an oxymoron?. *The George Wright Forum*, 13(1), 42-53.
- Cook, R. E. (2000). Do landscapes learn? ecology's 'new paradigm' and design in landscape architecture. *Environmentalism in Landscape Architecture*, 22, 115-132.
- Cross, T. ve Leiser, G. (2000). *A brief history of Ankara*. Indian Ford Press.
- Cullen, G. (1961). *The concise townscape*. London: The Architectural Press.
- Forman, R. (1995). *Land mosaics: the ecology of landscape and regions*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Furuichi Kofun Walking Map. (2021). *World Heritage Site of Osaka*. https://www.mozu-furuichi.jp/en/visit/mozu_map.html
- Haspels, C. H. E. (1971). *The highlands of Phrygia: sites and monuments*. Massachusetts: Princeton University.
- Jackson, J. B. (1994). *A sense of place, a sense of time*. New Haven: Yale University Press.
- Jacques, D. (1995). The rise of cultural landscapes, *International Journal of Heritage Studies*, 1(2), 91-101.
- Jorgensen, A. ve Tylecote, M. (2007). Ambivalent landscapes - Wilderness in the urban interstices. *Landscape Research*, 32(4), 443-462.
- Kadıoğlu, M., Gökay, K. ve Mitchell, S. (2011). *Roma Dönemi'nde Ankara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kimball, D. (2019). *Osaka's Daisen Kofun*. <https://donnykimball.com/daisen-kofun-2bb9de70b72c>
- King Henry's Mound. (t.y.) *The Royal Parks*. <https://www.royalparks.org.uk/parks/richmond-park/things-to-see-and-do/king-henrys-mound>
- Koşay, H. Z. (1933). Ankara Gazi Orman fidanlığında bulunan eserler. *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, 1, 5-21.
- Liebhart, R., Darbyshire, G., Erder, E. ve Marsh, B. (2016). A fresh look at the tumuli of Gordion. H. Olivier ve U. Kelp (Ed.). *Tumulus as Sema: space, politics, culture and religion in the first millennium BC* içinde (s. 627-636). Berlin: de Gruyter.
- Lister, N.M. (2007). Sustainable large parks: ecological design or designer ecology. J. Czerniak ve G. Hargreaves (Ed.). *Large parks* içinde (s. 35-57). Cambridge: Princeton Architectural Press.
- Louisiana's Poverty Point Earthworks Show Early Native Americans Were 'Incredible Engineers'. (2021). *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/ancient-native-americans-were-incredible-engineers-180978605/>

- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Map of the Mounds. (t.y). *National Park Services*. <https://www.nps.gov/nr/travel/mounds/map.htm>
- Mississippi Mounds: Native American Burial & Ceremonial Mounds Line the Upper Mississippi River. (2020). *Kevin-kochdriftlessland*. <https://www.kevinkochdriftlessland.net/kevins-nature-blog/mississippi-mounds-native-american-burial-ceremonial-mounds-line-the-upper-mississippi-rive>
- Mississippi Mound Trail. (2021). *Mississippi Department of Archives and History*. <http://trails.mdah.ms.gov/mmt/index.html>
- Miu L. ve Nijhuis, S. (2020). Mapping landscape spaces: Methods for understanding spatial-visual characteristics in landscape design. *Environmental Impact Assessment Review*, 82, [106376]. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2020.106376>
- Mozu-Furuichi Kofungun. (2021). *World Heritage Site of Osaka*. <https://www.mozu-furuichi.jp/en/>
- Mozu Kofungun Walking Map. (2021). *World Heritage Site of Osaka*. https://www.mozu-furuichi.jp/en/visit/mozu_map.html
- Nijhuis, S. ve Jauslin, D. (2015). Urban landscape infrastructures -designing operative landscape structures for the built environment. *Research in Urbanism*, 3(1), 13-34.
- Osaka's Daisen Kofun. (2021). *History, Myth & Controversy*. <https://donnykimball.com/daisen-kofun-2bb9de70b72c>
- Pergamon. (t.y.). *Arkeolojik Alanlar*. *Nekropergeol*. <http://www.nekropergeol.org/tu/sites.html>
- Rasattepe'den Bahçelievler'e doğru. [fotoğraf]. (1953). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0641), VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Ankara.
- Reed, C. (2010). The agency of ecology. M. Mostafavi ve G. Doherty (Ed.). *Ecological urbanism* içinde (s. 338-343). Zurich: Lars Müller.
- Richmond Park. (2021). *The Royal Parks*. <https://www.royal-parks.org.uk/parks/richmond-park>
- Rossano, F. (2016). Isar plan: The wild as the new urban?. *Contour Journal*, 1(2), 1-10.
- Rose, B. (2017). Fieldwork at Phrygian Gordion 2013-2015. *American Journal of Archaeology*, 121(1), 135-78.
- Sheller, M. ve Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and Planning A*, 38(2), 207-226.
- Stephens, L. (2018). *Monumental routes: movement and the built environment at iron age Gordion*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi, ABD.
- Summers, G. D. (2018). Notes on chronology in the Phrygian highlands: cultic installations, defenses, clamp cuttings. *Journal of Near Eastern Studies*, 77(1), 67-84.
- Summers, G. D. ve Summers, F. (2007). Kerkenes. H. Sivas ve T. Tüfekçi Sivas (Ed.). *Friglerin Gizemli Uygarlığı* içinde (s. 115-126). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Tankut, G., Buluç, S. ve Tuna, N. (2006). Ankara arkeoloji master planı ön çalışmaları. V. Tolun ve T. Takaoglu (Ed.), *Sevim Buluç anı kitabı* içinde (s. 21-46). Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi.
- Taylor, K. ve Lennon, J. (Ed.). (2012). *Managing cultural landscapes*. London: Routledge.
- Taylor, K. (2018). Connecting concepts of cultural landscape and historic urban landscape: the politics of similarity. *Built Heritage*, 2, 53-67.
- Vaughan, L. (2009). Walking the line: affectively understanding and communicating the complexity of place. *The Cartographic Journal*, 46(4), 316-322.
- Waldheim, C. (2016) *Landscape as urbanism*. Princeton: Princeton University Press.

